

ІНСЕКТНА СИМВОЛІКА В ПОЕЗІЇ ІВАНА ЗЛАТОКУДРА

Немченко Іван Васильович

канд. філол. наук, доцент, доцент

кафедри української філології та журналістики

Херсонський державний університет

orcid.org/0000-0003-3041-1313

Україна

***Анотація.** Світ комах репрезентовано в творчості багатьох письменників різних епох і народів. Метою нашої статті є окреслення особливостей функціонування інсектних образів-символів у ліриці українського поета з Польщі Івана Златокудра (Яна Володимировича Врецьони). Дослідження засноване на загальнонауковій методиці аналізу, синтезу, спостереження, добору та систематизації матеріалу. У статті використано елементи культурно-історичного, естетичного, міфологічного, герменевтичного, описового методів. Розглянуто ентомологічні мотиви та образи в поетичних текстах Івана Златокудра. Символіка бджоли, джмеля, оси, шершня, метелика, павука, жука, цвіркуна, світлячка, коника та інших комах є характерним елементом запропонованої автором художньої картини світу, виявом його особистісного бачення взаємин між людиною і природою. Інсектний вимір у творчості Івана Златокудра органічно входить до його образної системи, що ґрунтується на поєднанні реального та феєричного планів, використанні міфологічної та фольклорної символіки, містичних вкраплень. Образи комах у текстах поета покликані відтінити розмаїття довколишнього світу та увиразнити авторське сприйняття питань національного і загальнолюдського значення.*

Ключові слова: лірика, фольклор, міфологія, інсектні образи, символіка.

Серед образів живої природи у міфології, фольклорі, художній літературі окреме місце належить інсектам (комахам). Хоча це невеликі створіння, але й у реальному житті, і в мистецьких вимірах вони здатні виконувати досить важливі функції. Від давнини до сучасності про комах писали міріади митців.

Серед них: античні автори Анакреон, Арістофан, Геродот, Гомер, Езоп, Сократ, митці Середньовіччя та Відродження Данте Аліг'єрі, В. Шекспір, класики з останніх століть Аспазія, А. Ахматова, Я. Бжехва, В. Близнець, В. Бонзельс, В. Брагін, Ф. Герберт, Л. Глібов, В. Голдінг, М. Горький, П. Гріпарі, Г. Державін, Ф. Достоєвський, О. Іваненко, Ф. Кафка, Л. Керролл, І. Красіцький, І. Крилов, Я. Ларрі, В. Медведєв, А. Моруа, В. Набоков, В. Обручев, Б. Пастернак, К. Паустовський, А. Платонов, Е. По, Я. Полонський, О. Пушкін, Я. Райніс, К. Саймак, О. Секора, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, М. Танк, М. Твен, Л. Толстой, І. Тургенєв, А. Фет, І. Франко, Д. Хармс, В. Хлебников, С. Чорний, К. Чуковський, Т. Шевченко, наші сучасники А. Барнетт, Б. Вербер, С. Іжевський, О. Ільченко, О. Лишега, М. Маркова, Ю. Нікітін, В. Пелевін, Л. Петрушевська, Д. Пригов, Н. Романова, А. Старобинець та багато ін. Досліджували образи комах у міфології, фольклорі, художній літературі М. Адамович, В. Алексєєв, А. Андрєєв, С. Васильєв, А. Ватутіна, О. Гаврилїна, А. Гурбанська, С. Джанумов, В. Добровольська, В. Єлістратов, К. Єфетов, Н. Зліднева, Н. Злобіна, О. Кононенко, В. Куйбіда, Ю. Куманська, Ц. Лувей, О. Песеліс, О. Полтавець, О. Потапенко, Я. Потапенко, Г. Романова, В. Сірук, Н. Степанова, Н. Сурияраян, Т. Ушакова, С. Чернюк, Р. Черрі, Е. Шафранська, Г. Якушева тощо. Цій проблематиці присвячуються презентабельні форуми, наприклад, міжвузівська наукова конференція «Світ комах у просторі літератури, культури, мови» (2018), видано однойменну колективну монографію (2020). Але й до сьогодні у даній царині лишається чимало нез'ясованих моментів.

Ентомологічні мотиви та образи в творах письменників плідно розглядаються в багатьох працях сучасних літературознавців. У статті А. Ватутіної «Постмодерністський образ комахи як квінтесенція «високого» та «низького»: Д. Пригов, В. Пелевін, Л. Петрушевська» наголошується на бінарності характеристики комах як у міфологічних джерелах, так і в художній літературі: одні співвідносяться з верхівкою світового дерева, божественним світом, інші – з нижнім світом і силами зла [1]. Саме таку тенденцію простежує

дослідниця на матеріалі творів інсектної тематики і в доробку представників класичного періоду Г. Державіна, М. Ломоносова, Б. Окуджави, М. Олейникова, Д. Хармса, В. Хлебникова, С. Чорного, і в текстах постмодерністів Д. Пригова, В. Пелевіна та Л. Петрушевської [1]. Авторка висновує, що в творах студійованих нею сучасних письменників комах «вже не є маргіналом образної системи», а «комашинність» часто виявляється вищою від людяності», в чому втілюється і сутність «повсякденної релігійності, і високі можливості духовного зростання людини» [1]. Інсектний код у художній літературі простежують Н. Злиднева [2], Ю. Куманська [3] тощо. Зокрема Н. Злиднева наголошує, що в ХХ столітті інсектний код виступає як глобальний метатроп усієї культури століття [2]. Останніми роками з'являються цікаві методичні розробки з даної проблематики: наприклад, літературний проект О. Мозолевської «Дивовижний світ комах в оповіданнях В. Сухомлинського» (2019).

У творчості відомого українського поета-пантеїста з Польщі Івана Златокудра (Яна Володимировича Врецьони) досить широко репрезентовано ентомологічні мотиви. Про вірші митця-природозахисника писали в своїх публікаціях А. Байцар, С. Заброварний, Т. Карабович, А. Койс, Л. Клімовський, М. Корсюк, І. Красовський, Л. Кубська, Н. Мориквас, В. Назарук, Г. Немченко, Ф. Неуважний, М. Олійник, В. Просалова, Л. Пушак, В. Яручик та інші дослідники, проте образи комах не ставали предметом студіювання в їх розвідках. Тож актуальність нашої статті викликана фактичною відсутністю публікацій інсектної тематики на матеріалі творчості Івана Златокудра. Розвідка певною мірою заповнює цю прогалину. Її метою є простеження функцій образів-символів комах у ліриці Івана Златокудра.

Для поета-природолюбця кожна комашина являє собою окремий світ. Інсектологічний вимір української та польськомовної поезії Івана Златокудра репрезентований образами бджоли, джмеля, оси, шершня, метелика, павука, жука, цвіркуна, світлячка, коника та інших комах.

Насамперед автор віддає данину шани в ентомологічному пантеоні бджолі. Адже вона зі старовинних часів традиційно асоціювалася з верхівкою світового дерева. Бджола «з давніх давен у слов'ян та інших народів вважалася божою комахою, божою пташиною; ніби вона походить з вирію-раю і приносить на землю весну» [4]. Це «символ Великої Богині; першопочатку світу, безсмертя; чистоти душі, творчої діяльності, верховної влади; працьовитості, невтомності; у слов'ян-язичників – символ кохання; у християнській традиції – символ старанності; красномовства, святості, непорочності, порядку, бережливості» [5]. Такий священний ореол довкола образу цієї комахи проглядається й у поезії Івана Златокудра. Бджола у митця символізує і працьовитість, і завзяття, й життєрадісність та життєспроможність: «ще в вересововересневих лісах / медова бджола / бринить» [9]; «співає бджола / на золотій платівці соняшника / грає осінь в маминому квітникові» [11]; «відбриніла бджола / на сонечках молочаєвого квіту» [11]; «*przebrzmi pszczeli gwar / na zwiędłych łąkach mleczu złotych*» [12]; «соняшникові губи / тепло пестить бджола говірка» [14]. Зрештою сам ліричний герой поезії Івана Златокудра ідентифікує себе з цією працелюбною медоносною комахою: «торкнувшись віт вишневих / як струн скрипки // бджолою радію квітневі» [14].

Інший улюблений інсектний персонаж у художньому світі поета – це метелик. Традиційно ця комаха сприймається як символ душі [4]. І в такому ореолі метелик неодноразово оприявнюється в ліричних малюнках Івана Златокудра, відтінюючи піднесені стани героя, його щирість, відкритість, закоханість у красу довколишності. Наприклад: «на вустах сонячний метелик / – поцілунок з весни – / – за відгомоном літа з грозою» [10]. Також метелик у віршах співця символізує безтурботність та наївність, тендітність та беззахисність: «промайнуло синім метеликом літо» [8]; «вітер / голубих метеликів / прожене з половіючих очеретів» [9]; «дитинство: / синє небо / спіймане в сітку на метеликів» [10]; «музика вітру / любовний танок метеликів / під літа голубим легкопадом» [10]; «буяло літо / в голубих метеликів / суконці»

[10]; «щасливий вітрокрилець метелик / спивший літо з вій квітки / осінньої туги / не знає» [11].

Це й символ романтичних сподівань, феєричних вкраплень у реальність: «очі мрійників тремтять метеликами // на вустах дівчат – / троянд» [11]; «весноквітка із моїх війвітерцевих снів / залюблена в царевича метелика / жде відгомону самоцвіту / нарцисового / серця» [11]; «розвіялось літо пухом срібних кульбаб / доки метеликів на квітах губ ловлю вустами / вірю в магію снів» [11]; «ogrodowa stokrotka / pokochała królewicza motyla» [12]; «oczy motyla na wargach róży / skrzydłami migoczą» [12]; «młody paź motyl pił niebo / z warg róży królewny» [12].

Автор полюбляє звертатися до цього чарівливого образу в порівняльних конструкціях та метафорах: «небо / на вістрі тополі / метеликом б'ється // з крилець вечір сіється» [8]; «прилітали метелики / по райдуги весен для крилець / і / вірші мої / по слово вмите першою грозою» [8]; «вітраж саду / з метеликовими крильцями воріт» [8]; «метелика листка тихий клич // – без відгомону / – ніким не почутий» [9]; «листопад / золотозолоті метелики осеневої меланхолії» [9]; «падолист / – золотих метеликів метелиця – / останній жовтий листок злетів на сад і мамині квіти» [11]; «летять летять листки метеликами» [11]; «wir motyli liści złotych karuzela» [12]; «ковтнувши хильцем зрілості із повного келиха / війнув до нагітки вітер-метелик» [15].

Короткочасність життя метелика асоціюється у поета з минущистю, недовговічністю любовних почуттів: «відквітнеш / – в осінь – / любове // метеликом / – жовтим – / над бором пролинеш» [8]; «принесу лісовій коханці / найпершу фіялку / ключик – / до сховка нашого веснового / – з синім метеликом» [8]; «червоне – трунок любовний... / чорне – розп'ятий метелик» [9].

Широко репрезентовані в текстах співця арахнологічні мотиви та образи. «За народними уявленнями, павук був серед Божих створінь, які допомагали Господу творити світ. У давні часи вважався покровителем ткацтва і рибальства. Ця комаха – благословенна, бо коли народився Спаситель, то вона

виткала сорочечку і подарувала новонародженому, тому вбити павука гріх» [4]. Це «символ центру світу, його засновника; плетіння павутинної сітки та її руйнування символізують діалектику, безперервне чергування сил природи» [5]. Тож образи павука та павутини наскрізні в доробку Івана Златокудра. Вони насамперед символізують динаміку змін у природі, де стає, стабільне, як на перший погляд, може в будь-який момент трансформуватися. Наприклад: «спогад про літо в леваді / – з павутинною зіркою в росах – / сонцем ранковим / колоситься / досі» [8]. Прикмети літа здавалися неперебутніми, але це була лиш ілюзія. Зникомою виявилася й ця прекрасна пора року, й чарівлива її ознака («з павутинною зіркою в росах»). Вони перейшли у спогадовий вимір. Цей же мотив проминальності, нестійкості, змінності, незавершеності відлунує у ряді інших арахнологічних замальовок: «поплелись стежки в заліто / порвались нитками павутиновими» [9]; «несуть вітри над голополем / недоплетену сіть павука» [11]; «грає літо павутинкою на скроні» [11]. Але здавна з павутиною асоціювалися й інші явища. Зокрема йдеться про символіку гостей, натяк на добру звістку, радісну подію: «плетуть тобі білий вельон павуки» [14]. Відтак у даному разі арахнологічна образність переплітається зі шлюбною символікою, надіями на щастя. Подібні замальовки відзначаються стереоефектами, особливою живописністю. Наприклад: «рй дощових перлин / спійманих в павукову сіть» [8]. Перед зливою натягнуті між віттям дерев візерунки павутин були непомітними на тлі неба, але після дощу в сонячному промінні численні дрібні краплинки на сітках оприявнилися і засяяли, мов коштовності. Створюється ілюзія, що блискучі перли просто висять у повітрі. І ці короткі й чарівні миттєвості з життя природи поет майстерно фіксує й увічне в слові.

Широко побутує в текстах Івана Златокудра образ джмеля. Це втілення весняної радості, буйства почуттів, еротичних візій, нестримних бажань: «п'яніють джмелі соками півонії // у яблуні наливаються груди / ранніми медами» [8]; «у лет весільний / джмеля / зове / час» [9]; «весно / твої вуста / впивають джмеля / м'яторутистих трав медами» [10]; «де ти моя п'янка повноквітова любове / лет джмеля до вуст нецілованих» [10]; «заплутавсь

джміль в ромашки віях» [11]; «las i pole / bas trzmiela w białych rumianków zawieci» [12]. Зрештою сам закоханий ліричний герой мимоволі схиляється до уподібнення себе з цим любителем квіткового нектару: «ти мене в медоносні городи / немов джмеля / соняхом / вабиш» [9].

Це й один із найулюбленіших музичних та живописних образів-символів поета: «володар позолочених сонцем ланів широкополич // такий з самоцвітом джмеля говіркого в брилі / золотому // свояк сільський соняшник» [8]; «лет джмеля до соняшникового світла / в час вечорового відквіту» [8]; «ще теплий бас джмеля оксамитового / на золотопелюстці / сонцевого / квіту» [9]; «маляр / запроданий сонцю поет / записую музику джмеля / на золотокругові / сонцевого / квіту» [10]; «журбний бас джмеля / у грамофоновій трубі гарбузового квіту» [11].

Образ шершня автор використовує як у позитивному чи нейтральному плані, послуговуючись любовною атрибутикою: «зцілував вогонь з твоїх вуст / вітер шершень» [9], так і в негативному контексті як символ небезпеки, зла, загибелі. Наприклад, він вдається до паралелі між шершнями та ворожими смертоносними літаками: «набіг шершенів ненависних / на блакить безборонного неба / – над ставкових очеретів колискою – / зі скляним метеликом» [9]. А ось у вірші-портреті «Шершень» це вже герой зовсім іншого порядку – невтомний шукач істини, відкривач таємниць: «пробивсь сверлом у яблука найглибший пласт / доступний лиш вустам садівника // споконвічне прагнення: розгадати нерозгадане / – заздрісно бережене богами» [9].

Рідше поет звертається до образу осі. Це, наприклад, мальовнича паралель: «сонячник із видовбаними зернами / мов покинуте гніздо / осине» [8]. Зовнішня подібність між зображеними об'єктами природи навіває елегантні осінні роздуми про тимчасовість, проминальність життя та його щедрот, подібність у перебігу долі представників як флори та фауни, так і людського загалу.

Колеоптерологічні мотиви та образи в ліриці поета теж займають своє почесне місце. Образ жука традиційно пов'язується з солярною обрядовістю,

тож така осонченість постійно супроводжує художню атрибутику співця: «гудикрилець / жук // співає веселку з трояндових губ» [7]; «світлячки зелені навстріч сонцю летять» [9]. Образ хруща, увічнений у Кобзаревому шедеврідилії «Садок вишневий коло хати...», підноситься до символіки України в ліричному циклі Івана Златокудра «Слово про Кобзаря»: «Вороги Дніпра ревучого, / хрущів, що над вишнями гудуть, / й солов'я вітаючого сонце, / зневажали Твою мову, / убивали кобзарів й співців за пісню і слово» [13]. Ідилічний відтінок Тарасового міфу українського часопростору знаходить вияв у златокудрівських поетичних сентенціях типу: «відквітнуть в садах черешні / відгудуть вечори хрущами» [8].

Цвіркун, якому навіть зведено пам'ятник (2002 року в польському містечку Щебрешині), вважається «уособленням домашнього затишку і сімейного щастя» [4]. Звісно ж, поет Іван Златокудр не міг оминати таку доленосну комаху в своїй ліриці. У багатьох його мініатюрах цей інсектний образ забезпечує відчуття гармонії та спокою в довколишності: «тихне цвіркун / в полум'ї ранніх заграв вечорових» [6]; «стерні стерні стерні / у скирді позолоченій сонцем / цвіркун / серпневий вірш» [8]; «заворожена ніч травнева / в цвіркунах левади» [8]; «місяць молочар пролив духм'яне молоко / на музику левад у цвіркунах» [9], або часто використовується в любовному контексті: «ти / п'янка / в любовному танку затрачена // уся в цвіркунах» [8]; «вже гострить весільні смички цвіркун» [8]; «не тобі золотий перстень уособленням / кують цвіркуни» [9]; «для тебе – / вся гра моя цвіркунова в місячні ночі» [9]. Ця комаху в поета пов'язується також із символікою дитинства: «заблуканий літачок / цвіркуна зеленокрилого / на хлоп'ячій долоні / присів колись щасливо» [9], хліборобською атрибутикою: «цвіркун / місяцевий серпок / гострить» [8]; «викували орачам лемеші / цвіркуни – / – ковалі» [14] тощо.

Звертається митець у своїй поезії й до образу коника-стрибунця, потенційно наділяючи його феєричною здатністю долати час і простір: «на коникові / сідлуваті берізки з лісового взгірка / вертаю з літ дозрілих / до яблуневого саду раєвого» [9]. Це й ніби маленька комаху, і наче кінь-здоровань.

Проте ні один, ні інший не здатний реально віднести ліричного героя в минувшину, як би йому того не хотілось. Це можливо лише у вигаданому, вимріяному вимірі.

Як бачимо, символіка бджоли, джмеля, оси, шершня, метелика, павука, жука, цвіркуна та інших комах є характерним і невід'ємним елементом художньої картини світу, запропонованої Іваном Златокудром. Це вияв його особистісного бачення взаємин між людиною і природою.

Висновки. Інсектна образність у доробку Івана Златокудра сягає своїм корінням як у світ міфології та фольклору українського та інших народів, так і до царини літературних традицій. Образи-символи комах у творах письменника тісно пов'язані з особливостями української ментальності, історико-культурним досвідом нашої нації.

У перспективі цікаво було б співставити інсектну символіку поезій Івана Златокудра та ентомологічний код творчості інших сучасних українських та зарубіжних авторів.

Список використаних джерел

1. Ватутина А. (2014). Постмодерністський образ насекомого как квинтэссенция «высокого» и «низкого»: Д. Пригов, В. Пелевин, Л. Петрушевская. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, (2), 219-223.
2. Злыднева Н. (2004). Инсектный код русской культуры XX века. *Абсурд и вокруг него*. Москва: Языки славянской культуры, 241-259.
3. Куманська Ю. (2021). Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка). Автореф. канд. філ. наук. 10.01.01 – українська література, Тернопіль.
4. Кононенко О. (2020). Українська міфологія: символіка. Харків: Фоліо.
5. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. (2002). Вид. 2-е, доп. і. випр. К.: Міленіум.

6. Златокудр І. (2001). [Вірші, нотатки]. *Український літературний провулок*. Білосток, (1), 33-42.
7. Златокудр І. (2007). В придорожній тернині: вірші. *Український літературний провулок*. Люблін, (7), 70-79.
8. Златокудр І. (2009). Кольорами нетривожними. Лігниця: ДОТ.
9. Златокудр І. (2012). В раю твого садах: вірші. Львів: СПОЛОМ.
10. Златокудр І. (2014). Авторський вечір: вірші. Львів: СПОЛОМ.
11. Златокудр І. (2016). Вітраж: вірші. Львів: СПОЛОМ.
12. Златокудр І. (2017). Молитва до сонця: вірші. Львів: СПОЛОМ. Текст: польськ.
13. Златокудр І. (2018). Пласт сонця березневого: вірші. *Український літературний провулок*. Люблін, (18), 11-15.
14. Златокудр І. (2019). Дум сувій: вірші. Львів: СПОЛОМ.
15. Златокудр І. (2020). Вікна мого винниківського дому. Яблуня на порозі осені. *Український літературний провулок*. Люблін, (20), 13-24.

The insect symbolism in Ivan Zlatokudr's poetry

Nemchenko I. V.

Немченко І. Інсектна символіка в поезії Івана Златокудра. *Grail of Science/ Periodical scientific journal / Грааль науки: Міжнародний періодичний журнал*. 2021. № 8. С.215-220. Proceeding of the II CISP Conference «An integrated approach to science modernization: methods, models and multidisciplinary» /за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції / 24.09.2021 • Вінниця, UKR - Відень, AUT. Дата публікації: вересень 24, 2021. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/issue/view/24.09.2021>.